

УДК 128(100)091

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.16>

ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ЯК НАЙБІЛЬШ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ТЕЧІЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Іванна Ніколаєва

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, Україна*

У статті висвітлено проблему аналізу екзистенції та становлення екзистенціальної філософії. Показано повну картину формування екзистенціального мислення, існування і буття людини. Проаналізовано екзистенціальне поняття смерті та основні принципи екзистенціалізму, особливості поширення екзистенціалізму в західноєвропейському суспільстві. Розкрито проблеми, пов'язані з філософією буття людини, її свободи і відповідальності. Зібрано найбільш популярні ідейні джерела загалом. Наведені відмінні риси світоглядних систем відомих представників соціально-філософської думки, незвичайність типу філософствування, що культивував екзистенціалізм для того часу, а також духовний складник як найбільшу цінність. Опис страждань людини, що знаходиться в світі, який постійно змінюється і рухається вперед, а все це є результатом впливу самої людини. Кризові ситуації, котрі безпосередньо мають вплив на все, що відбувається навколо. Висвітлені проблеми суспільства післявоєнних років. Пояснюється, що не може людина формуватися лише на основі тілесних чи психологічних процесів, а й за допомогою законів природи. Описані соціальні кризи та їх вплив на людську свідомість, що спонукають до пошуку себе і свого місця у світі. Важливим складником є формування екзистенційних поглядів за Сьорена К'єркегора і їх трансформація в надзвичайно плідну філософську думку, яка не тільки втілювалася у філософських працях, але і проникла у різні сфери людського існування. Екзистенціалізм виник для урівноваження традиційних філософських поглядів. Зображує людину як унікальну істоту і пояснює концепцію свободи як найвищу людську цінність. Здатність робити вибір і нести відповідальність за свої вчинки у повному обсязі. Існування світу самого по собі, без людини, зовсім не цікавить екзистенціалістів, позаяк вона надає кожному елементу значущості і суті, щоразу по-іншому. Справжня сутність людини розкривається в свободі, яка найбільшою мірою показує відношення її до всіх процесів, що відбуваються в світі. Людина – унікальна істота, котра надає сенс існування світу навколо себе.

Ключові слова: екзистенція, екзистенціалізм, буття, свобода, людське існування, страх, смерть.

Актуальність. Упродовж останніх десятиліть цікавість до досить нової течії філософії – екзистенціалізму – тільки зростає. Завжди цікаво розглядати людину в різних ситуативних формах, таких як: страх, гнів, переживання, горе чи смерть. Йдеться про виживання людини у великому світі. Цей особливий стан індивіда завжди цікавий, адже кожна людини переживає його по-своєму. До того ж екзистенційна думка прослідковується не тільки у філософії, а й в інших сферах людської діяльності. Таким чином, екзистенціалізм дає змогу вивчати не тільки себе, але і навколишній світ та місце в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свій вклад у розвиток ідей екзистенціалізму внесли філософи, такі як С. К'єркегор, Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, А. Бергсон, засновник феноменології Е. Гуссерль. Також у сторону екзистенціалізму спрямовували свої погляди Е. Хемінгуей, Ф. Кафка, Е.-М. Ремарк.

Мета статті – розкрити зміст терміна «екзистенція» і прояв її в житті людини; показати значення свободи, а також прояви у повсякденному житті; підкреслити спрямованість своєї екзистенційної позиції на духовність як найвищу людську цінність.

Викладення основного матеріалу. Виникнувши на початку ХХ ст., у період занепаду традиційних гуманістичних цінностей, як філософська відповідь на пошуки виходу з глобальної духовної і соціальної кризи, що охопила західне суспільство, екзистенціалізм, або «філософія існування» (від пізнюлат. *exsistentia* – існування), сформувався як одна з найбільш особистісно орієнтованих філософських течій, претендуючи на роль єдиної істинної філософії людини ХХ століття. Вона почала усвідомлювати себе не лише як щось відмінне від тварини, але і як особистість, почала осягати своє існування, мислення, стани своєї душі, значимість свого буття. Суспільна свідомість того часу позначилася болісними пошуками місця людини у світі, тому і закономірною є поява екзистенційної філософії. Але екзистенціалістів цікавить мислення кожної окремої людини, а не мислення взагалі. Вони прагнуть звільнитись від кайданів повсякденного життя, воліють скинути їх і усвідомити, в чому сенс справжнього буття, справжнього існування. Екзистенція є внутрішньою основою людини, яка залишається недоторканою, яка усвідомлює свою скінченність у часі й просторі, з чого випливає, що життя людини в кінцевому підсумку спрямоване на небуття. Тобто екзистенціалісти намагаються усвідомити значення сутності через існування. Кожна людина виступає окремою оригінальною особистістю, вона живе своїм життям, але їй необхідно не тільки усвідомити своє існування, але і зрозуміти його суть, і лише тоді вона пізнає істину життя. Екзистенційна філософія позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, яка здатна до вибору власної долі. Показує, що людина – не безвольна істота, яка сама може вирішувати складні обставини. Основним проявом екзистенції є свобода, яка визначається як відповідальність за результат свого вибору. Філософія екзистенціалізму відобразила «дух» свого часу, періоду глибоких потрясінь, що спіткали західноєвропейську цивілізацію. Віра багатьох людей у традиційні моральні цінності була підірвана Першою світовою війною. Одним із соціально-психологічних її наслідків було поширення серед певних верств населення цинічного ставлення до життя, презирства до моральних норм і заборон. Другим виразом тогочасних настроїв був екзистенціалізм з його радикальним розшаруванням в історії, пошуками людиною опори у глибинах власної особистості. Набагато страшнішою була Друга світова війна, розв'язана диктатурою Гітлера. Вона супроводжувалася великими втратами не тільки серед військових, але і серед мирного населення. У багатьох людей (переважно з буржуазного і дрібнобуржуазного середовища, інтелігенції) в складних умовах війни склалося переконання, що миритися з торжеством грубого насильства, варварства, жорстокості неприпустимо, проти нього необхідно боротися, хоча ця боротьба, по суті, безперспективна. Екзистенціалізм, який ідеологічно сформував такий порядок, довів його до крайнього парадоксу. Така трагічна ситуація виявила свою безмірність і абсолютність людської свободи – свободу вибору позиції, лінії поведінки всупереч силі зовнішніх обставин. Це філософія кризової свідомості, й тому закономірним є її звернення до проблеми критичних ситуацій, у які потрапляє людина в період жорстоких історичних випробувань. Описавши нестійкість, ламкість і скінченність існування в людині, екзистенціалізм усе-таки намагається відшукати в людині екзистенціальний шар автентичного, первинно-істинного, в якому й виражається її ідентичність. Після Другої світової війни екзистенціалізм поширився по всьому світу і навіть у Японії, за всієї самотності її культури.

З цим пов'язане особливе зацікавлення екзистенціалізмом в історико-філософській літературі, у численних публікаціях досліджено різноманітні аспекти цього феномена.

Спільний лейтмотив розвідок – констатація того, що покоління інтелігенції, яке пережило Першу світову війну та прихід до влади фашизму, ця філософія зацікавила насамперед тим, що зосереджувала увагу на кризових ситуаціях у житті людини і людства, намагалася проаналізувати людину в умовах складних історичних випробувань.

Ідейні джерела екзистенціалізму загалом традиційно вбачають передусім у вченні данського мислителя Сьорена К'єркегора, який першим сформулював поняття «екзистенція» – внутрішнє буття людини, що поступово переходить у її зовнішнє буття. Його екзистенційне мислення надзвичайно плідне для формування екзистенційної філософської думки. Відмінна риса філософської системи К'єркегора полягає у способі обґрунтування шляху до вищих етичних цінностей, у межах якого екзистенціальна естетика створюється поєднанням естетичного з етичним началом особи. Незважаючи на розвиток філософської думки, протягом довгого часу головні поняття, що становлять концепцію, практично не піддаються переосмисленню. Справжня філософська думка, згідно з К'єркегором, може бути тільки «екзистенційною», тобто такою, якій притаманний глибоко особистісний характер. Найвідоміша праця «Або-Або» показує центральну думку філософа, яка ґрунтується на локальній картині світу, досвід, що був здобутий людиною протягом життя і всього, що її оточує. Всі роботи К'єркегора віддзеркалюють його самого, показують його розвиток і становлення як особистості [3, с. 46]. Розглядаючи людину як екзистенцію, він виводить такі поняття, як страх, рішучість, відчай, совість, суть, різні способи зіткнення з небуттям. Це зіткнення з небуттям є одночасно як рухом до нього, так і втечею від нього. Підкреслити спрямованість своєї екзистенційної позиції на духовність як найвищу людську цінність.

Безумовно, на формування та розвиток екзистенціалізму також значно вплинули – особистісною орієнтацією, антропологічними вимірами концептуального змісту – філософія життя Вільгельма Дільтея, Фрідріха Ніцше, Георга Зіммеля, інтуїтивізм Анрі Бергсона, а також феноменологія Едмунда Гусерля. Елементи екзистенціалізму ми вбачаємо у поглядах Ернеста Хемінгуея, Франца Кафки, Еріха Марії Ремарка. Найбільше це стосується, як підкреслено в історико-філософській літературі, основних ідей феноменології – неможливості взаємного поєднання і водночас нерозривності свідомості та людського буття, особистості і предметного світу, психофізичної природи соціуму, його духовної культури, яка згодом трансформувалася в теорію екзистенціалізму. Таким чином, основна філософська проблема екзистенціалізму – це проблема людини як учасника певних подій, який діє і страждає у світі, що постійно зазнає змін.

Мартін Гайдеггер вважав, що вказівка на людину як істоту, яка діє, не означає, що екзистенціалізм можна розглядати як особливий різновид філософських дій. Екзистенціалізм – це філософія стосовно такої людини у світі моральних цінностей. З іншого боку, екзистенціалізм не цікавить трудова активність людини, його цікавить тільки моральна діяльність, морально важливі людські вчинки. Не можна пропускати повз і екзистенціальне розуміння страху. Згідно з Гайдеггером, у страху відбувається прорив цілісності сущого і виявляється «ніщо» як повне заперечення всього навколо. У своїй праці «Буття і час» він порушує питання про сенс буття, яке, на думку філософа, було забуте традиційною філософією. Основою онтології повинна бути свобода в осмисленні буття, і лише людині властиве таке мислення [6, с. 19]. Послідовно проводиться відмінна лінія сущого і буття, онтичного і онтологічного способу підходу до світу. Екзистенціальний страх як головну спрямованість людського буття у жодному разі не можна плутати з повсякденною боязкістю, викликаною певними обставинами чи об'єктами. У страху наявне буття підводиться до визнання власної скінченності. Реальна загроза смерті звільняє людину від багатьох ілюзій, включаючи ілюзію байдужості, самовпевненості. Екзистенціальне поняття смерті

означає не просте прощання з існуванням, а волю сміливо дивитись смерті в обличчя, тобто до смерті треба ставитися як до вищого прояву волі. У екзистенціалістському вченні про свободу по-новому відроджується кантівський категоричний припис, що виявляється під час аналізу екзистенціалістського поняття «вибір». Своє вчення про вибір Жан-Поль Сартр створив під впливом Гайдеггера, але у нього трактування трансценденції набуває іншого змісту. Концепція свободи залишається в теорії проєкту, за якою людина сама себе проєктує і тим самим повністю несе відповідальність за себе і свої вчинки. Свобода залишалась центральним поняттям, але разом з тим розвивалося поняття «відчуження».

Екзистенція є постійним живим моментом діяльності, узятим суб'єктивним, таким поняттям позначається не стійка субстанція, а постійна втрата рівноваги. Характерною рисою філософських переконань Сартра є те, що здебільшого вони утілювалися в образах художніх творів, хоча у нього були і власне філософські праці. Він поєднав загальні риси екзистенціалізму з літературою. Сартр дивиться на проблему буття з боку свідомості, побоюючись нігілізму і метафізики, втілення свідомості. У нього свобода перебуває у сфері людського існування. Саме людська діяльність надає сенсу навколишньому світу. Розглядається, що людина стає заручником свого минулого, де ситуація реалізується тільки через людський вибір і дію. Сартр виступає проти введення будь-яких трансценденцій у свідомість і вказує на те, що людина тримає в своїх руках усі зв'язки зі світом. Пізніше він робив спробу синтезувати марксизм та екзистенціалізм з метою введення в останній універсального знання про історію, яким він вважав марксизм. Сартр допускає методологічну недбалість – неправильне тлумачення буття і часу, він розуміє екзистенціалізм як категорію метафізичної філософії.

У бік екзистенціалізму від філософії життя відходить і німецький філософ, психолог і психіатр Карл Ясперс. Роботи Ясперса значно вплинули на філософію загалом. Вихідним пунктом філософії Ясперса як екзистенціаліста стає поняття свідомості. На його думку, всі принципи буття в кінцевому рахунку опираються в це поняття. Важливе місце в екзистенціалістській філософії посідає проблема буття людини в умовах соціальних криз. У житті людини повинно бути відчуття кризи. Ясперс бачить вихід із такої кризи в індивідуальному житті. Комунікація, за допомогою якої реалізується співвіднесення екзистенції між собою, може зайняти центральну позицію в екзистенційній філософії людського життя. Ясперс багато критикує сфери життя, які загрожують свободі людини.

Деякі філософи-екзистенціалісти у відчаї від незрозумілості і абсурдності світу, у якому перебуває людина і проживає своє життя, виводить на шлях релігійної віри. За словами Камю, ці ілюзії не допустимі людині як наділеній інтелектом істоті. У світі, де люди відчужені один від одного не за законами природи, а за штучними правилами соціального буття, відбивається те, що все це створено руками людини, абсурд не може не бути присутнім як свідчення хаосу у реальних людських стосунках. Камю, на відміну від багатьох екзистенціалістів, стоїть на поглядах інтелектуалізму. Він постійно захищає вчення про те, що людина чужа в цьому світі, про почуття абсурдності, яку Камю вважає головною рисою людського існування і характеризує буття людини. Основні філософсько-літературні праці: «Калігула», «Чума», «Міф про «Сізіфа», «Бунтівна людина», в яких Камю ні в що не вірить, у тому числі і в розум як божественний, так і в людський, який передбачає закономірність, логічність, усвідомлення історичного прогресу і претендує на можливість соціального подолання універсального абсурду. Все реальне чуже для свідомості, випадкове, а отже, абсурдне. Абсурд і є реальність. Сам Камю не вважав себе ні філософом, ні екзистенціалістом, хоча представники цього філософського напрямку значно вплинули на нього.

У підсумку екзистенціалізм сформувався як найвпливовіший напрям гуманістичної думки, що виходив із самої суті екзистенційної філософії. Екзистенціалісти відкидають раціоналістсько-просвітницьку філософію, що зводить волю до пізнання необхідності. Головне в житті окремого індивіда – не абстрактні ідеї, а конкретні проблеми існування в умовах післявоєнних років. Для того щоб знайти сили боротися, потрібно розібратися зі своїм внутрішнім світом, оцінити свої можливості і здібності. Водночас особливе поширення екзистенціалізму в інтелектуальних колах західноєвропейського суспільства, як відомо, пов'язане із надзвичайною різноманітністю цієї філософської течії, наявністю в ній напрямів і тенденцій, що нерідко суперечили одна одній.

Керуючись такими антропологічно-онтологічними засадами своєї філософії, представники екзистенціалізму закономірно зосередили увагу на питаннях провини та відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до смерті тощо, а проблеми науки, релігії, моралі, мистецтва цікавили їх настільки, наскільки стосувалися названих питань. Відповідно, екзистенціалізм здебільшого розкриває проблеми, пов'язані з антропологічними вимірами філософування: людина як унікальна істота, філософія її буття, гуманізм, історія західноєвропейської цивілізації, свобода та відповідальність, смерть як найпотаємніша суть людського існування, час як характеристика людського буття.

Висновки. Отже, розглядаючи головні принципи екзистенціалізму, можна зробити висновки, що саму людину розглядають не ззовні, а зсередини, тобто приділяють увагу її духовному світові. На протигагу класичним філософам, які пояснювали людське існування за допомогою законів природи, об'єктивного світу, екзистенціалісти підкреслюють, що не може людина формуватися лише на основі тілесних чи психологічних процесів. Для екзистенціалізму питання існування світу і природи без людини є мало цікавим, а їхня єдність є беззаперечною. Тільки людина надає світу суті і значення, створюючи саму себе в ньому. Людина тоді приречена на свободу, коли в кожний момент свого життя вибирає себе. Чільне місце в розумінні людиною самої себе належить кризовим ситуаціям, адже саме в такі моменти найбільшою мірою розкривається справжня сутність людини і не тільки для світу, але й для самої себе.

Список використаної літератури

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. Київ : Либідь. 2001. 408 с.
2. Гайденко П.П. Трагедия эстетизма. Прорыв к трансцендентному. Москва : Республика, 1997. С. 3–207.
3. Головкин Б.А. Проблема людини в екзистенціалізмі. Філософська антропологія. Київ : Наукова думка, 1997. С. 70–139.
4. Спиркин А.Г. Философия : учебник. Москва : Гардарика. 1998. 816 с.
5. Сатр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. Зарубіжна філософія ХХ ст. Київ, 1993.
6. Макаренко Я.А. Обоснование онтологического метода в философии Мартина Хайдеггера : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. Екатеринбург, 2006.

THE PHILOSOPHY OF EXISTENTIALISM AS THE MOST PERSONALLY ORIENTED PROGRAM OF THE XX CENTURY

Ivanna Nikolaieva

*South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
Department of Philosophy, Sociology and Management of Social Cultural Activities
Staroportofrankivska str., 26, 65020, Odesa, Ukraine*

The article highlights the problem of analysis of existence and the formation of existential philosophy. The complete picture of formation of existential thinking, existence and being of the person is shown. The existential concept of death and the basic principles of existentialism are analyzed. Features of the spread of existentialism in Western European society. Reveals the problems associated with the philosophy of human existence, freedom and responsibility. The most popular ideological sources in general are collected. Distinctive features of the worldview system of well-known representatives of socio-philosophical thought are given. The unusualness of the type of philosophizing that cultivated existentialism for the time, as well as the spiritual component as the greatest value. A description of the suffering of a person in a world that is constantly changing and moving forward, and all this is the result of human influence. Crisis situations that directly affect everything that happens around. The problems of the society of the postwar years are covered. He explains that man cannot be formed only on the basis of bodily or psychological processes, but also with the help of the laws of nature. Social crises and their impact on human consciousness are described. Encourages the search for yourself and your place in the world. An important component is the formation of existential views under Soren Kierkegaard and their transformation into an extremely fruitful philosophical thought, which is not only embodied in philosophical works, but also penetrated into various spheres of human existence. Existentialism arose to balance traditional philosophical views. Depicts man as a unique being and explains the concept of freedom as the highest human value. The ability to make choices and take full responsibility for one's actions. The existence of the world itself, without man, is not at all of interest to existentialists, as it gives each element significance and essence, each time differently. The true essence of man is revealed in freedom, which to the greatest extent shows his attitude to all the processes taking place in the world. Man is a unique being who gives meaning to the existence of the world around him.

Key words: existence, existentialism, freedom, human existence, fear, death.